
Візії

Чим далі збільшується історична відстань, що відділяє нас від радянських часів, тим відчутнішою стає потреба в осмисленні складного й неодно-манітного феномена, яким є радянська філософія. Що таке радянська філософія? Що визначало логіку її розвитку? Чи правильна її однозначна оцінка як ідеологічно зангажованого теоретизування? Які з її напрацювань витримали перевірку часом? Наскільки далеко ми відійшли від філософування «по-радянсь-кому» в наукових студіях і сфері освіти?

Часопис «Філософська думка» запропонував ви-словити своє бачення радянської філософії представ-никам різних генерацій філософської спільноти — від «патріархів», що жили і працювали за радянської доби, до нинішніх аспірантів. Одержана з їхніх від-гуків картина виявилася аж ніяк не вичерпна і радше мозаїчна, але вона дає підстави для подальшого обго-ворення.

Валентин Гусєв: Ув'язнена філософія: діамат та істмат vs червоний позитивізм та червоний екзистен-ціалізм. Побутує думка, що предметом історико-фі-лософського пізнання, критичної оцінки та осмис-лення можуть бути явища філософської культури не менш ніж півсторічної давнини. В такому ро-зумінні, минуло занадто мало часу, щоб «радянсь-ка філософія» могла стати предметом неупередже-ного аналізу. Ще живуть собі активні колись учасники філософського процесу радянської до-би, ще надто багато емоцій пов'язані з подіями тих

часів. Разом з тим ми стали свідками настільки бурхливих подій та карколомних змін у всіх сферах життя, що два десятиріччя, які відділяють нас від доби «розвиненого соціалізму», інколи видаються цілими сторіччями. Складається враження, що все це було в якомусь «іншому житті». Тому попри всі канони ми, мабуть, таки маємо сьогодні можливість об'єктивно оцінювати «радянську філософію» як певне історичне явище. І перше, що впадає у вічі, це подібність «радянської філософії», тобто філософії, властивої комуністичному суспільству, будь-якій іншій філософії, що виникає за умов несвободи, у межах теократичної або, краще сказати, ідеократичної політичної системи. За таких умов філософія, як відомо, втрачає самостійне значення (вона тут відіграє роль служниці) й позбавляється імпульсів творчого розвитку. Коли ж ідеться про «радянську філософію», то тут треба говорити не просто про «ідеологічну заангажованість», а про примусову підпорядкованість певним політичним цілям та умовам.

«Радянська філософія» була ув'язнена, відгороджена не уявними, а цілком реальними (фізичними) мурами від навколишнього світу та світової філософії, в тому числі від власної історії. Існували лише невеличкі «віконця» на кордонах, через які «радянська філософія» підхарчувувалася із джерел світової філософської думки. Це стосується у доволі обмеженому варіанті однією та вибірково поданої історії філософії, а також під назвою «критика сучасної буржуазної філософії» тогочасної «нерадянської філософії», доступ до якої мала невеличка купка «втаємничених». І в такому герметично замкненому просторі філософська думка «розвивала сама себе». Не дивно, що навіть комуністична партія, діяльність якої, зокрема, була покликана ідеологічно обслуговувати філософію, на одному із своїх «історичних з'їздів» досить критично оцінила цю філософію як «схоластичне теоретизування». Гадаю, що багато хто з моїх колег по «філософському цеху», які ще не пішли у «кращий світ», пам'ятає наше незадоволення, якщо не обурення такою оцінкою. Але, хоч як це дивно, то була досить влучна оцінка. «Радянська філософія» і справді мала всі ознаки середньовічної схоластики: це і залежність від релігії (партійної ідеології), і коментаторський характер філософування, і схиляння перед авторитетами, коли найголовнішим аргументом у дискусії вважалося посилення на класиків марксизму-ленінізму, і відірваність від життя (у нашому випадку від світового контексту). Цікаво, що здійснений Ф. Беконем на початку XVII сторіччя аналіз головних вад і причин неуспіху схоластичної філософії майже один до одного пасує й до «філософії радянської доби». Єдина відмінність полягає хіба що в тому, що «радянські філософи» отримували за свою роботу досить пристойну як на ті часи винагороду¹. Але результати та-

¹ Саме відсутність такої винагороди Ф. Бекон вважав одним із чинників, який стримував розвиток наукової та філософської думки.

кої роботи були, м'яко кажучи, незначними. Величні здобутки «радянської філософії» мали значення лише за умов відгородженості від решти світу: щойно мури було зруйновано, всі ці «здобутки» наче корова язиком злизала. Неначе весняні води змили хирляві споруди з піску та глини. Можливо, дехто з колишніх «радянських філософів», до яких я зараховую й самого себе, не погодяться з такою оцінкою і скажуть: не все було настільки погано за наших часів, не всі були партійними ортодоксами, було серед нас чимало талановитих, серйозних дослідників, авторитетних і шанованих філософів. Так, було, але ми зараз кажемо не про якості окремих особистостей, а про певне історичне явище. Багатьом талановитим людям «пощастило» жити та працювати за часів тотального домінування діалектичного та історичного матеріалізму. І не їхня провина полягала в тому, що вибір тем наукових досліджень для них жорстко полягав десь між критеріями «розвиненого соціалізму» та єдністю логіки, діалектики та теорії пізнання у «Філософських зошитах» В. Леніна. Ті, хто тяжів до фундаментальних філософських проблем, вибирали останнє. Всі свої таланти вони спрямовували на те, щоб з'ясувати, як правильно зрозуміти відомі слова «класика»: «не треба трьох слів, це одне й те саме». Чи пам'ятаєте ви всі ці «дискусії», всі ці підрахунки: скільки разів «класик» вжив зазначені терміни як синоніми, а скільки — як відмінні поняття? Все це була схоластика чистісінької води, нецікава сьогодні і безплідна з історичної точки зору.

І якщо з позицій сьогодення оцінювати філософські здобутки радянської доби, якщо спробувати дати чесну відповідь на питання, які з них витримали перевірку часом, то відповідь тут може бути дуже простою. Ми дуже легко дамо цю відповідь, чесно запитавши самих себе: а які з величезної кількості надрукованих за радянських часів книжок з філософії, навіть з тих, що належали перу «видатних радянських філософів», ми сьогодні можемо читати? Я навіть не кажу «із задоволенням». Адже хто сьогодні, позбавлений мазохістських нахилів, може із задоволенням читати праці, в яких без видимого розв'язання безконечно товклися проблеми на кшталт зазначених вище або ж такі «фундаментальні» питання, як співвідношення діалектичної й формально-логічної суперечностей, наукової об'єктивності та партійності, класових та гносеологічних коренів ідеалізму тощо. Які з цих книжок можна сьогодні порекомендувати студентам? Таких книжок обмаль, здебільшого це дослідження з історії філософії.

Іноколи доводиться чути, що для багатьох філософів радянської доби діалектичний та історичний матеріалізм був лише ширмою, за якою під марксистською зовнішністю приховувалися й розвивалися певні напрямки тогочасної світової філософії. Приміром, говорять про так звані червоний позитивізм або червоний екзистенціалізм. У таких твердженнях є певний сенс, але вони лише підтверджують ту істину, що «радянська філософія»

була позбавлена внутрішніх імпульсів розвитку, що якусь змістовність вона отримувала або з минулого (з історії філософії), або із зовнішнього «ворожого» оточення. Цікавим і показовим також є той історичний факт, що після краху радянської системи серед численної армії «радянських філософів» майже не знайшлося ідейних марксистів, готових продовжувати за нових умов справу К. Маркса та В. Леніна. Йдеться не про тих численних викладачів «філософії», які під цією розпливчатою назвою продовжують і сьогодні викладати той-таки діамат, що свідчить лише про певну інерцію і нездатність виробити власну світоглядну позицію, йдеться про людей, які б свідомо і принципово позиціонували себе як марксистів. За винятком деяких одіозних постатей всі якось дуже легко погодилися з тим, що вчення К. Маркса і не всесильне, і не правильне, що марксизм — це лише один з багатьох «-ізмів», що існує багато цікавіших та ближчих до сучасності філософських теорій, погодилися й почали із задоволенням(!) читати, з одного боку, Вол. Соловйова, С. Франка, М. Бердяєва, І. Ільїна, П. Флоренського, Г. Флоровського, П. Сорокіна, а з іншого — Ж.-П. Сартра, М. Гайдегера, Ж. Маритена тощо. Серед професійних філософів майже не знайшлося людей, готових за нових умов (а це умови духовної свободи та відсутності штучних кордонів) продовжувати традиції «радянської філософії». Мабуть, саме через те, що продовжувати особливо не було чого...

Підсумовуючи, можна сказати, що «радянська філософія», будучи породженням комуністичної системи, явищем, саме існування якого могло мати місце лише завдяки штучним умовам, створеним цією системою, разом з нею припинила своє існування. На сьогодні вона має суто історичне значення і може цікавити хіба що істориків. Цікава як історичний феномен, вона, проте, аж ніяк не збагатила світову філософську думку ні великими іменами, ні філософськими відкриттями. І не могла збагатити, адже жорстке підпорядкування «радянської філософії» певним політичним та ідеологічним цілям не мало нічого спільного з тим вільним пошуком істини, який ми зазвичай називаємо філософією.

На цьому, здається, і можна було б поставити крапку. Але виникає відчуття несправедливості, коли засудженого під час оголошення вироку позбавляють права на останнє слово. Цікаво, а що міг би сказати на все це справжній марксист? Мабуть, від нього ми почули б таке. По-перше, вільним пошуком істини філософія ніколи не була. Точніше, була тією мірою й настільки, наскільки в ній були присутні елементи науковості. Але філософія, яка стає наукою, перестає бути філософією. Мабуть, найбільше відкриття марксизму саме й полягало в тому, що філософія по суті є ідеологічним явищем, ідеологією, з критики якої й починає К. Маркс. Як така ідеологія філософія впродовж усієї своєї історії була спробою надати реальності тому, що такою реальністю не є, ба більше — подати цю «неіснуючу